

TERMÉS

„Leg”-ek és jelképek a somoskői várról

A somoskői vár (Szlovák Köztársaság, Losonci járás, Sátorosbánya, Šiatorská Bukovinka) nemcsak a környezetéből kiemelkedő kúpszerű formájával hívja fel magára a figyelmet, hanem azzal a ténnyel is, hogy több „leg” és jelkép kapcsolódik hozzá. Hazánk földtani szempontból védelemre javasolt legelső területe, szimbóluma többek között a hajlott bazaltoszlopoknak, szimbóluma *A Hazatérés Napjának* és nem utolsósorban logója a közelmúltban az UNESCO védnöksége alá került Novohrad–Nógrád Geoparknak.

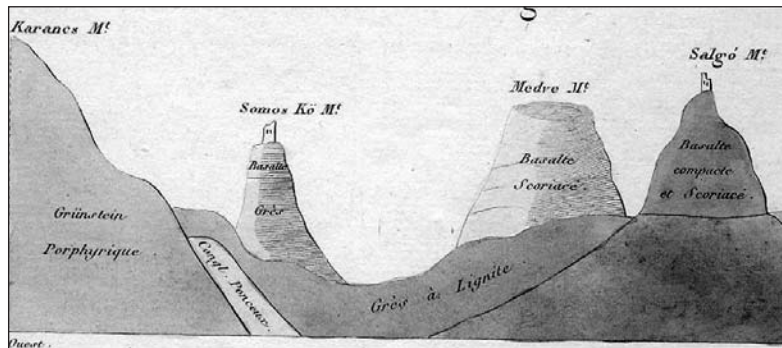
Kronológiai sorrendben vizsgálva az eseményeket a földtörténettel kell kezdeni az egész folyamatot. A kb. 700 km² kiterjedésű Nógrád-gömöri bazaltterületen 5–6 millió éven keresztül működtek a különböző típusú vulkánok (Konečný, V. et al 1995). A Várhegyet egy 4 millió évvel ezelőtti kitérés hozta létre. Ekkor a tüzes magma a 25–30 millió éves sekélytengeri üledékek, közötté vált homokkő rétegeit törte át. Valószínűleg szép, formás felépítménye volt, tetején kráterrel, mint pl. a Fuji, de annál sokkal kisebb, ami az idők során teljesen lepusztult, oly mértékig, hogy jelenleg már csak az egykori vulkánt megtápláló vulkáni csatorna szerkezetét láthatjuk (Prakfalvi P. et al. 2007, Elečko, M. et al 2001). Annak is egy különleges karsú, hajlott oszlopokból felépülő változatát. Az 5–6 szögletű, 8–10 cm átmérőjű hasábok kialakulása azzal van összefüggésben, hogy a kb. 1100–1200 °C hőmérsékletű láva kihűlése során zsugorodik, hasonlóan a felmelegített fémekhez. Gondoljunk csak arra, hogy milyen módon tették fel a vasabroncsot a szekerek kerekére. A zsugorodás folyamán pedig a méhsejtekre emlékeztető repedésrendszer alakult ki benne. A hajlottság pedig azzal magyarázható, hogy az oszlopok mindig merőlegesek a hűtőfelületre, itt pedig a kürtőcsatorna töltötte be azt a szerepet és mivel a hajlott volt, így az oszlopsorok is görbült formában szilárdultak meg.

A Vár-hegy életében a következő jelentősebb esemény a várépítés kora volt, hiszen éppen emiatt kapta az elnevezését. A jellegzetes körbástyás várat a XII–XIII. században kezdték felhúzni. Érdemes megfigyelni, hogy az akkori építómesterek mennyire jól felismerték az oszlopokban rejlő lehetőséget. A vár túlnyomó többségét vízszintesen lerakott (Szontagh T. 1914) oszlopokból „rakták össze”, mint egy lego játékot. Gondoljunk bele: nem volt igazán haladás a munka, de nem kellett faragni, csak rakni. Kötőanyag nélkül.

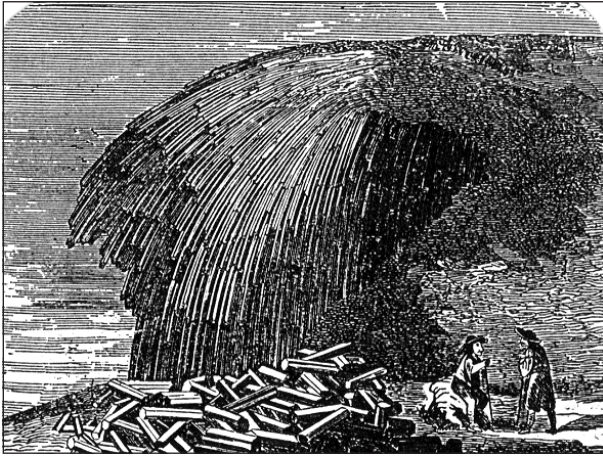
Jelenlegi ismereteink szerint az oszlopos bazalt első leírója Nógrád vármegye első monográfusa, Radványi Ferenc volt, aki a vármegye településeinek 1710–1716 közötti feldolgozásánál a következőket jegyezte meg Somoskőről: „engem csodálkozásra készitettek” (Radványi F. 1710–1716).

Jó száz évvel később, 1818-ban egy francia természettudós, Beudant egy színes földtani metszetet készített, amelyben a somoskői Vár-hegy is szerepel, ugyanakkor felismerte benne a megakristályokat és közetzárványokat (Dornyay B. 1933), amelyekről ma már tudjuk, hogy azok nagy mélységből, a kőpenyből származnak.

A hajlott oszlopkorról az eddig ismert első ábrázolás 1878-ból származik, de alkotóját nem ismerjük. Egy angol nyelvű tan-

Beudant 1818-ban készült földtaniszelvény-részlete a somoskői Vár-hegygel

A somoskői hajlott oszlopok első ábrázolása 1878-ból, Mendlik Alajos angolból fordított könyvében

*lopkúp*ra vonatkozólag. Az indítványozó felhozta, hogy míg az építészeti tárgyaink védelmet élvezhetnek, addig a „természet remekei a legkisebb figyelembe sem részesülnek” (Szontagh T. 1880). A javaslat sajnos nem talált igazi visszhangra, mert 1883-ban, vagyis 4 évvel az előterjesztés után Szontagh Tamás még arról panaszkodik egy cikkében, hogy „A központi választmány intézkedéséről ez idáig nincs tudomásom.”

Szomor Tamás (1903) leírása alapján, ha azt mérvadónak fogadjuk el, akkor azt is tudhatjuk, hogy az első fényképfelvétel 1902-ben készült a hajlott bazaltoszlopról. A szerző kitér arra, hogy nincsen olyan pont a bazaltoszlopok előtt, ahonnan fényképeket lehetne készíteni, ezért „a kitorés előtt álló fára erősítettük a fényképezőgép egyik lábát s a kép remekül sikerült” (Szomor T. 1903). És talán az sem meglepő, hogy a kép alkotója szintén egy geológus, Lörenthey Imre, a budapesti tudományegyetem tanára.

Bár írásos bizonyítékunk nincs rá, de logikailag bizonyára összefüggés tételezhető fel abban, hogy a Szontagh Tamás 1903-ban a Magyar Királyi Földtani Intézetben dolgozott mint osztálygeológus és ugyanebben az évben az intézet mecénása, Semsey Andor anyagi támogatásával felkéri Zemplén Gézát (aki akkoriban még egyetemista volt az Eötvös Kollégium tagjaként, de később *Kossuth-díjas* vegyész lett) a somoskői bazalt megfestésére (Móra L. 2004). Nyilvánvaló törekvése volt az intézetnek, hogy valamilyen módon valószínűen rögzítse a földtani értékeket és mivel akkoriban még nem volt színes fényképfelvétel készítésére lehetősége, ezért a festmény tűnt a legmegfelelőbb megoldásnak.

Egy jegyzőkönyvből arról is tájékozódhatunk, hogy az oszlopok nemcsak nehezen fotózhatók helyszüke miatt, hanem nehéz a megközelíthetőségük. Ezen próbált segíteni az Országos Magyar Bányászati és Kohászati Egyesület Salgótarjáni Osztálya. Az osztály „a bazaltképződmény hozzáférhetővé tételét és kibontását határozta el, még pedig olyképpen, hogy a bazalt oszlopok mintegy 3 m. mélyen feltakarthatassanak s az így nyert föld és törmelék megfelelő szemlélőhely létesítésére fordítsák s a hozzá vezető út helyreállításék és megjelöltessék” (Jónásch A.–Hroziencsik I. 1908). Erre a tevékenységre 400 koronát szavaztak meg. „Megvalósulási” dokumentációról nincsen tudomásunk, de joggal feltételezhetjük, hogy ekkor alakították ki az ösvényt, takarították le nagyobb mélységig, a látványosságot növelve a bazaltoszlopok oldalát és alakították ki a „placcot”, ahonnan napjainkban is szemlélhetjük a feltárást.

Az 1920. június 4-én kihirdetett trianoni békediktátum következtében elcsatolták a Vár-hegyet, a Medves bazaltfennsíkját, Somoskő és Somoskőújfalú településekkel együtt. A hazafias érzelmeknek, a gazdasági érdekeknek és nem utolsósorban a szerencsés véletlennek köszönhetően, Krepuska Géza nemzetközi híró fül-orr-gégész-professzor, medvesi bazaltbánya-tulajdonos, Liphay B. Jenő, a Rimamurányi Vasmű Rt. és a hozzá tartozó medvesi szénterületek vezérigazgatója és Auer Pál jogi szakértő szervezésével, közreműködésével 1924. február 15-én visszacsatolták a két települést Magyarországhoz. Krepuska Géza kezelte az antant-bizottság egyik angol tagját, így valószínűleg szubjektív elemek is párosultak a döntéshez, de az egyik legfontosabb eleme a meggyőzésnek az volt, hogy a bizottságot arra ösztönözték: próbáljanak szlovák nyelven beszélni a lakossággal, de ez nem sikerülhetett a szín-

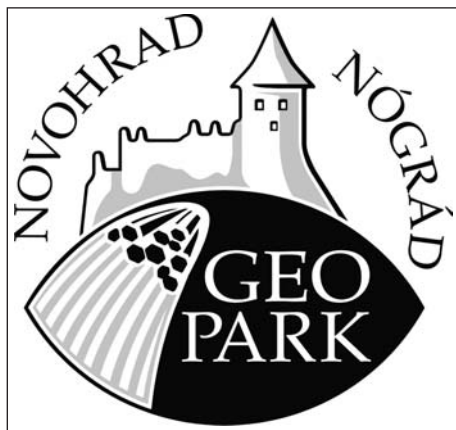
könyv magyarra fordított változatában található (Mendlik A. 1878) illusztrációként és a szövegkörnyezetből az derül ki, hogy az eredeti könyvben a rajz nem szerepelt, vagyis kimondottan a magyar fordítás-hoz készült az illusztráció.

A „leg”-ek sorát követve, egy országos jelentőségűt is találhatunk, ugyanis a hazánkban akkor még gyerekcipőben járó természetvédelem terén a legelső földtani tárgyú, védelemre javasolt helyszín az a fenti oszlopsor volt (Tóth Á. 2001). Szontagh Tamás geológus 1879-ben, a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók XX., Budapesten tartott nagygyűlésén tett indítványt a *A természet remekei óvása, gondozása, fenntartása érdekében, jelesen a somoskői bazalt osz-*

tiszta magyar faluban, Somoskőújfaluban. De a Vár-hegy „stratégiai” jelentősége miatt maradt Cseh-szlovákiában, így egyfajta szimbólummá is vált, mivel kettéválasztottak egy régóta egymásrautaltságban élő egységet: a várat és a hozzátartozó települést.

És a történet itt még nem ért véget. Angyal János lokálpatrióta a Somoskői Váralja Egyesülettel és a Somosi Kultúráért Alapítvánnyal együtt 1999-ben elhatározta, hogy a visszacsatolás napját *A Hazatérés Napjaként* fogják minden évben megünnepelni és ez azóta folyamatosan meg is történik. Szintén Angyal János nevéhez fűződik az Nemzetközi Ugrógála több éven keresztül somoskői megszervezése, amit az Eurosport is közvetített a nem mindennapi hátérrel, a somoskői várral.

Jugovics Lajos geológus kézírásos jegyzeteiből fény derült arra is, hogy 1941-ben egy keskeny nyomtávú vasutat építettek a bazaltoszlopok alatti kőtenger anyagának elszállítására, hogy azt útalapba

A Novohrad–Nógrád Geopark logója

beépítsék. Nincs információnk arra vonatkozóan, hogy mennyi ideig működött ez a „törmelékbánya” és azt sem tudjuk, hogy mennyi anyagot szállítottak el.

Szontagh Tamás 1879-ben tett javaslata 1954-ben teljesült teljes mértékben, amikor is állami védelmet kapott a terület (Gaálová, K. et al. 2007).

A történet fontos záróakkordja, hogy az unikális földtani értéket most már mindenki szabadon látogathatja állampolgárságától függetlenül, ugyanakkor már az eddigi szétválasztás jelképeként elhíresült terület az összetartozás szimbóluma lett, mivel 2010-ben megalakult a Novohrad–Nógrád Geopark, amelynek logója a somoskői Vár-hegy az oszlopokkal. 2015-től a Geoparkok hálózata, természetesen a mi Geoparkjainkkal (a másik hazai a Bakony-Balaton) együtt UNESCO Globális Geoparkként működhet.

Prakfalvi Péter

Felhasznált irodalom. *Beudant, Francois-Suplice:* Voyage mineralogique et geologique en Hongrie pendant l'année 1818. I–III., IV. Atlas. Paris, chez Verdière, libraire quai des Augustins 25., 1822; *Dornyyay Béla:* Beudant 1818-dik évi tanulmányútja Salgótarján vidékén. Salgótarjáni Könyvek 1. Salgótarján, 1933; *Elečko, Michael–Vass, Dionyz–Konečný, Vlastimil–Gaálová, Katerina–Gaál, L'udovit:* Cerová Vrchovina: Geologicko-náučná mappa. Ministretvo Zivotného Prostredia SR Štátny Geologický Ústav Dionýza Štura-Štátna Ochrana Prírody SR, 2001; *Gaálová, Katerina–Karola, Vladimír–Priatková, Lucia–Belanová, Eva–Gális, Rastislav:* A Cseres-hegység Tájévédelmi Körzet. In *Kiss Gábor–Baráz Csaba–Gaálová, Katerina–Juudik Béla* szerk.: A Karancs–Medves és a Cseres-hegység Tájévédelmi Körzet. Nógrád és Gömör határán. Kiadja a Bükk Nemzeti Park Igazgatóság. Eger, 2007, 331–346.; *Jónásch Antal–Hrozienscik István:* Jegyzőkönyv. Felvétel 1907. évi december hó 10-én az Orsz. Magyar Bányászati és Kohászati Egyesület salgótarjáni osztálya az aczélgyári kaszinó helyiségében tartott ülésén. Bányászati és Kohászati Lapok 1908. 41. 2. 141.; *Konečný, Vlastimil–Lexa, Jaroslav–Balogh Kadosa–Konečný, Patrik:* Alkali basalt volcanism in Southern Slovakia: volcanic forms and time evolution. Acta Vulcanologica 71. 1995. 167–X.; *Mendlik Alajos:* Geologia. Archibald Geikie az edinburghi egyetemnél a geologia és ásványtan tanára. Angolból fordította Mendlik Alajos. Kiadja az Eggenbreger-féle Könyvkereskedés. Hoffmann és Molnár, Budapest, 1878; *Móra László:* Zemplén Géza. Naumann Kht., Budapest, 2004; *Prakfalvi Péter–Gaál Lajos–Horváth Gergely:* Földtani felépítés, szerkezeti viszonyok, földtani értékek. In *Kiss Gábor–Baráz Csaba–Gaálová, Katerina–Juudik Béla* szerk.: A Karancs–Medves és a Cseres-hegység Tájévédelmi Körzet. Nógrád és Gömör határán. Kiadja a Bükk Nemzeti Park Igazgatóság, Eger, 2007. 13–42.; *Radányi Ferenc:* Collectanea ad historiam de Nógrád. Codex sec. XVII., Adatok Nógrád megye történetéhez. 1710–1716. Latinból fordította Nagy Iván. Kézirat. Palóc Múzeum, Balassagyarmat 8.; *Szomor Károly:* Salgó-vár rövid története valamint a somoskői vár s ennek közelében levő bazalt kiterés ismertetése, 1903. A szerző sajátja.; *Szontagh Tamás:* A természet remekek óvása, gondozása, fenntartása érdekében, jelesen a somoskői bazalt oszlopokra vonatkozólag. In Magyar orvosok és természetvizsgálók 1879. augusztus 29-től egész szeptember 2-ig Budapesten tartott XX. nagygyűlésének történeti vázlata és munkálatai, 1880. 347–348.; *Szontagh Tamás:* A somoskői bazaltkúp fenntartása ügyében. Tátra Vidék 1883. 7. 109–110.; *Szontagh Tamás:* A természeti ritkaságok és szépségek védelme, gondozása. Nemzeti Park. Különlenyomat az igazságügyi és közigazgatási tisztviselők részére 1913. évi október hó 1–15. napjain rendezett III. jog- és államtudományi továbbképző tanfolyamon tartott előadások kötetéből, 1914. 565–572.; *Tóth Álmos:* 150 éve született a hazai természetvédelem apostola, iglói Szontagh Tamás geológus. Földtani Kutatás 2001. 38. 2. 39–40.